

Fijian Book Of Scams

Fijian Book Of Scams

Nai vakavuvuli yaga mai vei Bubu Mere kei Seka ena kena taqomaki na noda vuvale, nodai lavo kei na noda koro.

Mo Nanuma: Na koro e yadrayadravaki, e koro maroroi!

NA TALEVONI VEIKAUYAKI E VAKA TIKO E DUA NA KATUBA NI CAKACAKAMANA E LIGADA. NI DA QAI DOLAVA GA, E SA SEMATI KEDA YANI KI NA VURAVURA LEVU MEDA VEITALANOA SARA KEI IRA NA WEKADA MAI VANUATANI, SARAVA NA IYALOYALO YAVALA, SE WASEA NA NODA I TALANOA.

E TATAUNAKA O BUBU, NI SEGA NI KENA IBALEBALE NI SA TIKO E NODA LOMA NI VALE NA KATUBA NI CAKACAKAMANA OQO NA TALEVONI VEIKAUYAKI, ME RA NODAI TOKANI DINA KO IRA KECE NA VIA SEMA VEIKILAI MAI KINA.

ENA GAUNA E LIU, ERA DAU VAKAYAGATAKA NA DAUBUTAKO NA I YARAGI ME RA BUTAKO KINA. IA KO IRA NA DAUBUTAKO E NA GAUNA OQO ERA SA VAKAYAGATAKA MAI NA MONALIVALIVA—KA RA VAKATOKAI TIKO NA SCAMMER. ERA SA VUNI SARA TU GA ENA LOMA NI NODA TALEVONI VEIKAUYAKI OQO KA RA SA SEGA TALE NI QAI VAKAYAGATAKA MAI NA I TOVO VORAVORA. ERA LALAWATAKA MAI NA NODRA LAWAKI QASEQASE, ENA TUKUTUKUNI NI TALANOA ME DA VAKABAUTA IRA, KA VAKUSAKUSATAKI KEDA ME YACO KINA NA LOMADRA.

NA NODRA IYARAGI VUNI SA IKOYA NA NODRA TEMAKA KA VESUKA NA YALODA ME DA SOLIA VAKARAWARAWA KINA NA NODA ILAVO SE NODA ITUKUTUKU VUNI ENA LECA I KA.

ENA DUA NA YAKAVI, E TAQIRI NA TALEVONI NEI SEKA IA E SEGA NI KILA KO KOYA NA NABA NI TALEVONI KOYA. IA NI SA SAUMA YANI, SA ROGO SARA MAI E DUA NA DOMO NI VAKATULEWA KAUKAUWA.

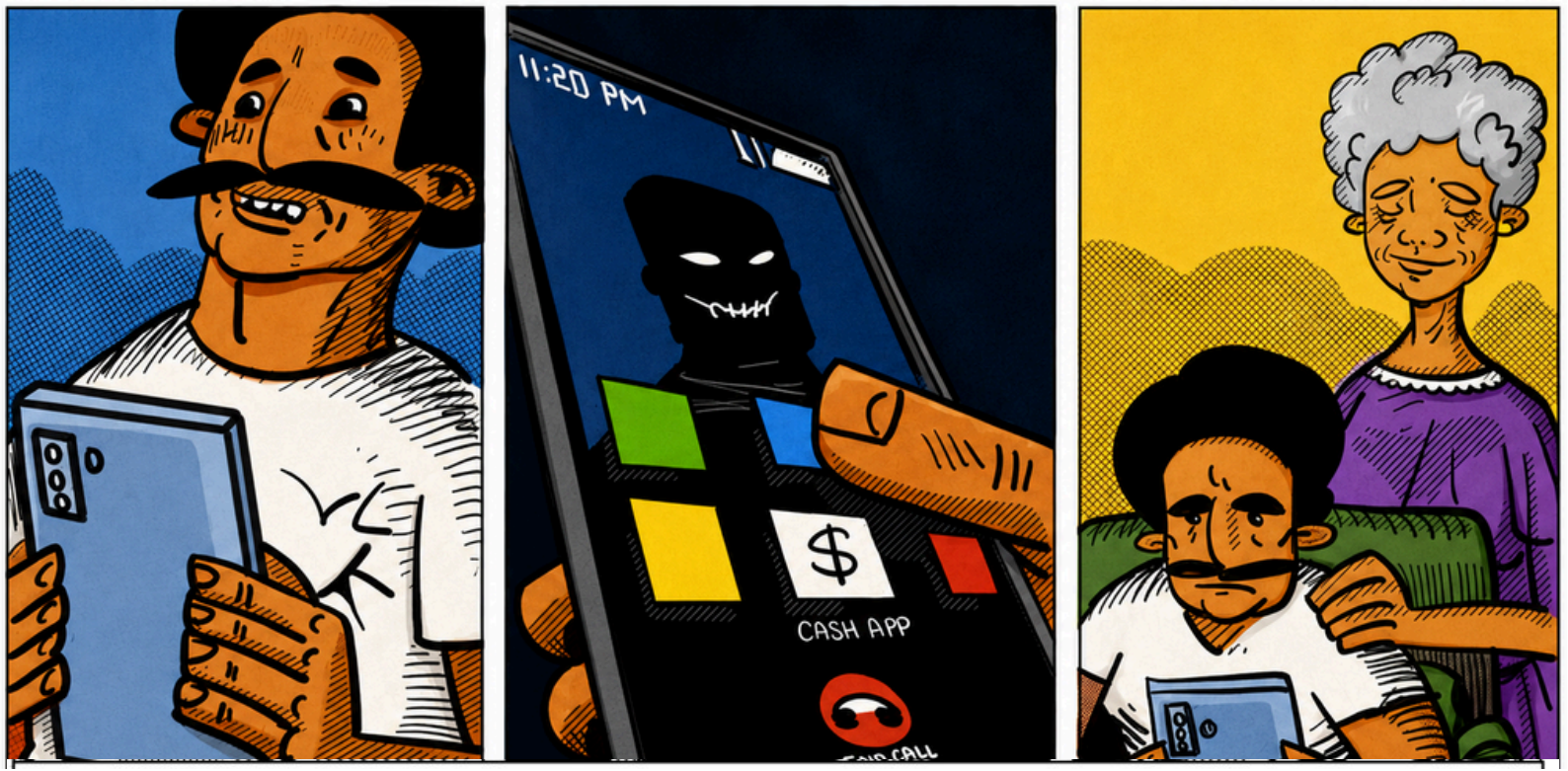

E CURUMI SEKA NA RERE KA SA TAVATUKITUKI NA UTONA. E SA CAKACAKA NA NODRA IVADI CA NA DAUBUTAKO (SCAMMERS), BALETA NI RA VAKAYAGATAKA MAI NA IWALEWALE NI VEIVAKAREREI KEI NA VEIVAKUSAI.

NI DAU TUBURI KEDA NA RERE, E NA VATAOTAKA NA NODA VAKASAMA. ERA DAU VAKUSAI KEDA NA DAUBUTAKO ME DA VAKATULEWA TOTOLO, BALETA NI RA KILA KEVAKA EDA NA TAURA NA NODA GAUNA ME DA VAKASAMATAKA KA TARAI KEDA VAKAMALUA, EDA NA SIQEMA NAI LAWAKI KEI NA VEIKA OQO E LASUTAKI SARA.

E DREDRE MALUA O BUBU KA KAYA, "SEKA, RAICA NA VEIBACANI E CAKA MAI QO. ERA SEGA NI DAU QIRI TU GA MAI VAKA OQO NA OVISA, SE OIRA NA VEILIUTAKI, KEI NA VAKAILESILESI NI BAQE, ME RA VAKAREREI KEDA, E NA NODRA VINAKATA NODAI LAVO SE KEREA NA NODA PINI NI AKAUDE.

KEVAKA E DUA E VAKAREREI IKO MAI NA TALEVONI, KA VAKUSAI IKO VAKA OQO, KIDAVA NA NODRA I NAKI CA. TAGUTUVA VAKATOTOLO NA QIRI KOYA.

NA VEIKA E DODONU ME KILAI E NAKENA VAKAYAGATAKI NA TALEVONI.
KAKUA NI CAKAVA:
KAKUA NI SOLIA NA NOMU ILAVO, ITUKUTUKU NI NOMU BAQE, SE TUKUTUKU VUNI (PASSWORD) KI UVUA E DUA E QIRI MAI, ME VAKARAREI IKO.
VAKADEITAKA:
MUSUKA NA QIRI, KEVAKA O SEGA NI VAADEITAKA - QAI TOVOLEA MO QIRITA NA NABA NI TALEVONI KI NA NOMU BAQE.
KAKUA:
KAKUA NI VAKABAUTA E DUA E QIRITA MAI NA NOMU TALEVONI, VEITALIA MADA GA KE VAKAYAGATAKA MAI NA YACAMU TAUCOKO.

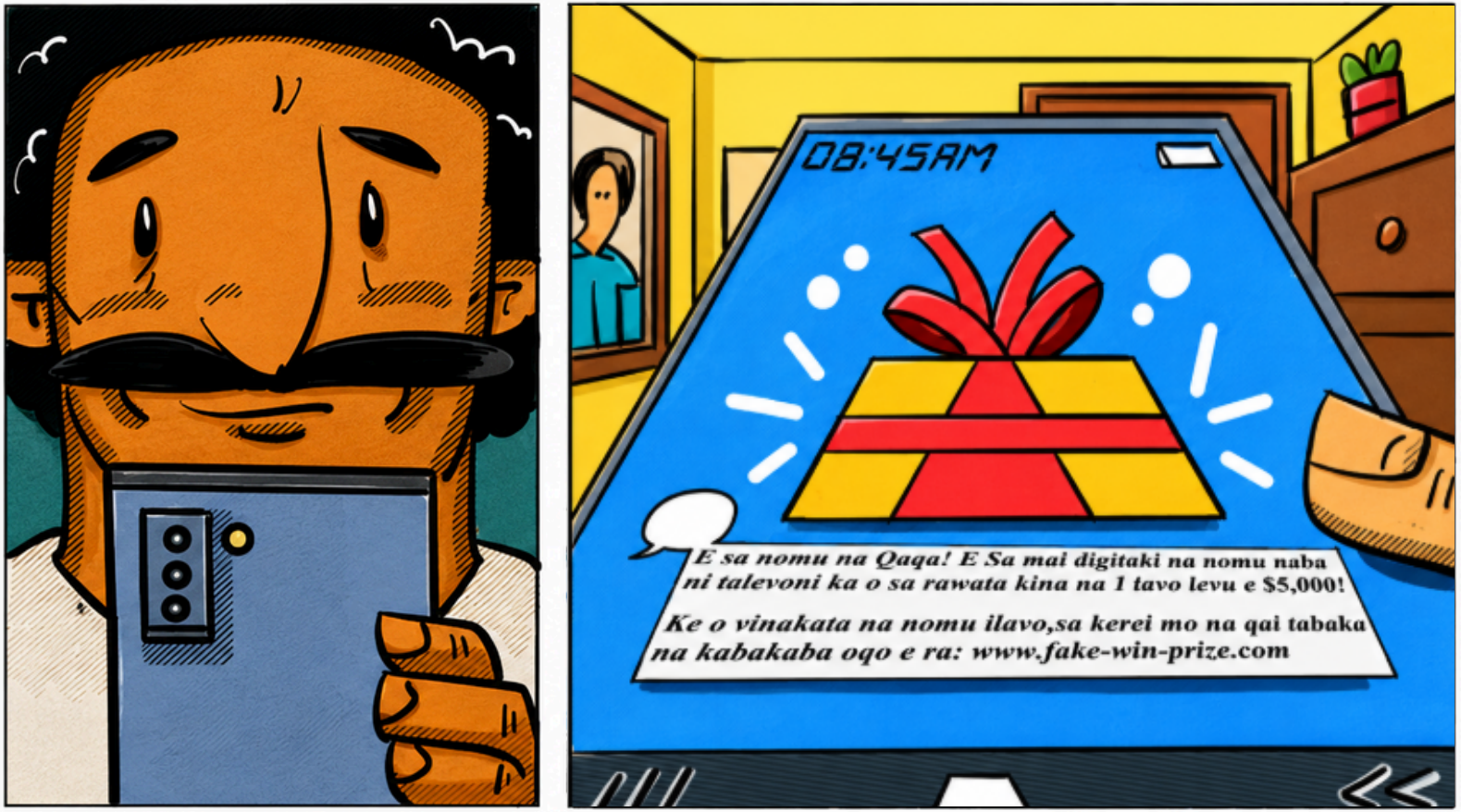

NI OTI GA E VICA NA SIGA, SA MAI CIQOMA E DUA NAI TUKUTUKU ENA NONA TALEVONI O SEKA. E VAKA SARA TOKA GA E I TUKUTUKU DINA MAI DUA NA KABANI LEVU NI QITO ILAVO.

SA TUBU NA MARAU NEI SEKA! E SA VEINANUYAKA NA VEIKA E NA RAWA NI VOLIA ME BALETI IRATOU NA NONA VUVALE. IA, ERA SA BACI VAKAYAGATAKA TALE TIKO MAI NA DAUBUTAKO ENA MONALIVALIVA (SCAMMERS) E SO TALE NA VEI MATAQALI IVADI, ME VEI RAWAI KINA NA NOMU GAGADRE LO.

ERA VAKARAUTAKA MAI E SO NA IVADI VEIVAKURABUITAKI VAKA OQO ME VAKA NA ILAVO SOLI WALE ME VEI VAKAMATABOKOTAKI KA VEI VAKAUQETI. NI SA NA GOLE VAKATABAKI DUA NA NODA VAKANANANU KINA I COCOVI KA YALATAKI, E SA NA RAWA NI DA GUILECAVA MEDA TAROGA I YALODA, SE CAVA E SOLIA WALE TU MAI KINA E DUA NA UMAUMA NI LAVO LEVU E DUA NA TAMATA AU SEGA NI KILA.

E KURABUITAKA NA I TUKUTUKU MAI CIQOMI OQO KO BUBU.

BUBU: "SEKA, KO A BAU VAKAITAVI MADA ENA QITO NI ILAVO OQO?"
SEKA: "E SEGA"
BUBU: "E KENA IBALEBALE OQO NI SA BACI DUA TALE NA IVADI QORI. KAKUA NI GOLEVA NAI VATAVATA OQORI NI NA RAWA NI SOLIA KINA NA GALALA VUA NA DAUBUTAKO ME CURU BOTEA KA BUTAKOCA KINA NA NOMUI LAVO MAROROI.

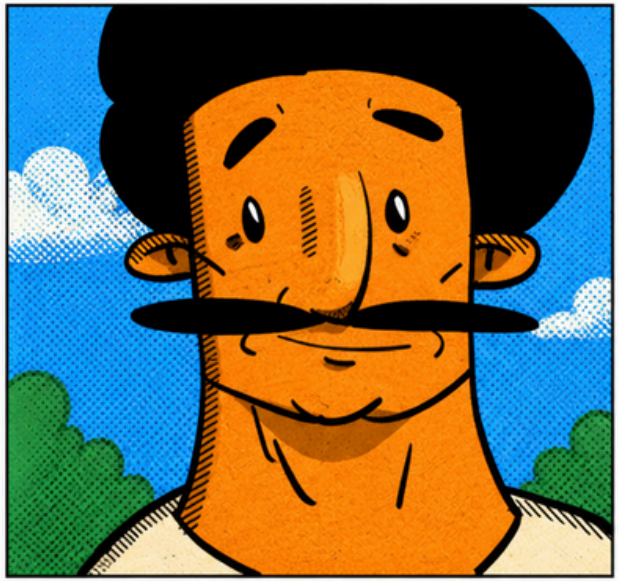

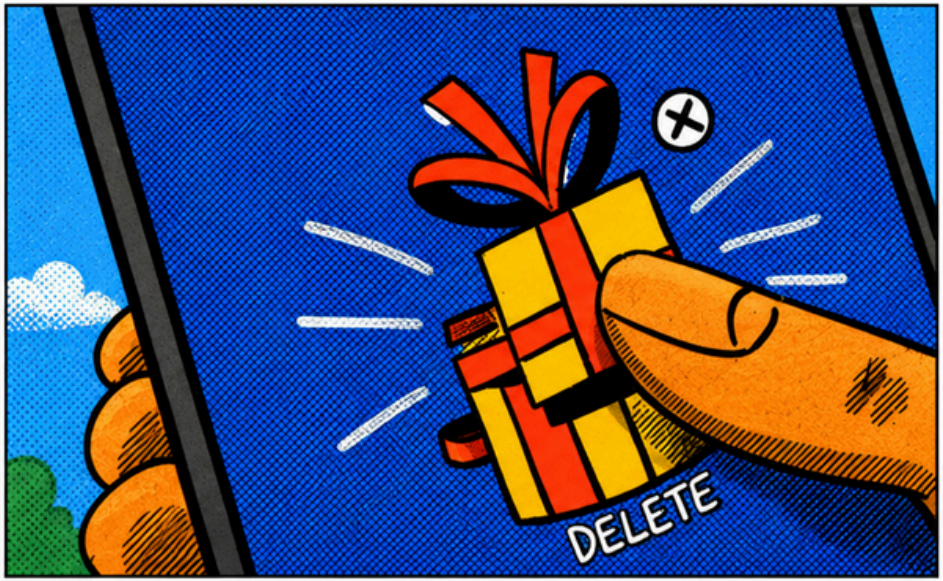

NA LAWA KOULA NEI BUBU ME BALETA NA I TUKUTUKU CIQOMI ENA TALEVONI VEIKAUYAKI:

BOKOCA: KE O CIQOMA E SO NAI TUKUTUKU SEGA NI NAMAKI ME VAKA NAI COCOVI SOLI WALE SE I LAVO MO TAUKENA, BOKOCA LAIVI SARA.

KAKUA NI TABAKA: KAKUA NI TABAKA NA ISEMA (LINK) E VAKAU MAI ENA NOMU TALEVONI VEITALIA SARA KE MANI RAIRAI DINA NA BISINISI OYA.

MO YALOMATUA: E SEGA NI DUA NA ILAVO E DAU SOLI WALE TU GA MAI ENA MONALIVALIVA. NAI YAU, E CAKACAKATAKI ENA GUGUMATUA KEI NA DINA.

ENA DUA NA YAKAVI, E DUA NA ITUKUTUKU E MAI CIQOMA O BUBU MERE E NA VOLAMATA MAI DUA NA AKAUDE E VAKAYAGATAKA TIKO NA YACA KEI NA I TABA NEI VUGONA TAGANE.

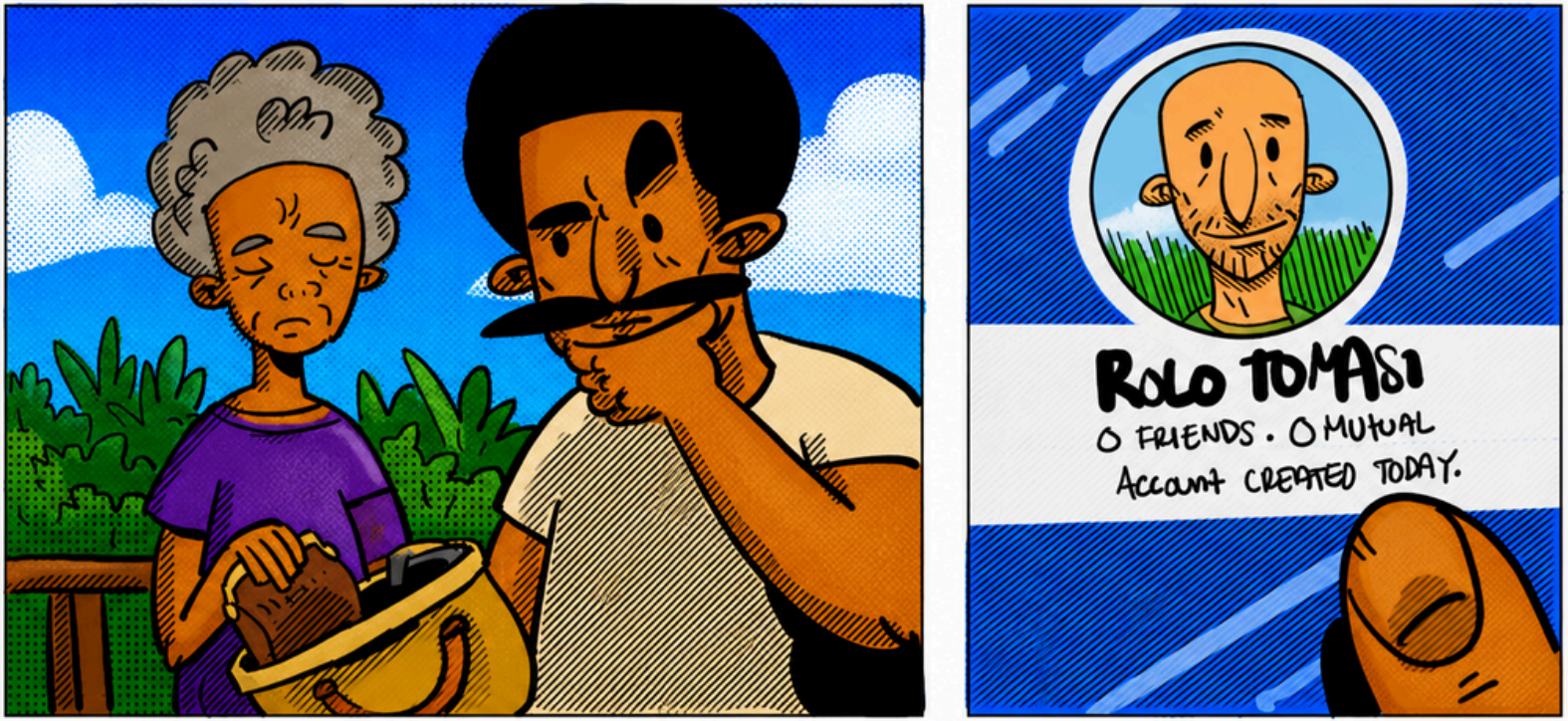

SA TARAI BUBU E DUA NA RARAWA NI YALO. NI DAU LOMANA KA VIA TAQOMAKA SARA NA VUGONA OQO. ERA DAU NUITAKA NA DAUBUTAKO NI NA YALO NI LOLOMA E KILAI TU ENA LOMANI VUVALE MO NA RAWAI KINA ENA NODRAI VADI.

ERA DAU BULIA NA NODRA AKAUDE LASUTAKI KA VAKAYAGATAKA E SO NAI TABA NI SO TALE NA TAMATA ME RA VAKALASUYA KINA NAI TUKUTUKU DINA ME BALETI IRA ENA MONA LIVALIVA.
NI RA KILA NA NOMU YALO VINAKA, ERA NA DAU WASEA MAI E SO NAI TALANOA E VAKACIRILOLOMA SE VAKAMOSI YALO ME VAKAVUNA NA NOMU VAKAU I LAVO NI BERA NI KO ROGOCA NAI TALANOA DINA.

WAWA BUBU, E KAYA O SEKA. E QIRITA NA NABA DINA NEI WEKANA O SEKA NI BERA NI SAUMA NA ITUKUTUKU ENA MONALIVALIVA. OQO NA NABA E DAU MAROROI TU ENA NODRAU IVOLA. E A MARAU MAI NA WEKANA OYA NI ROGOCA MAI NA DOMOI SEKA.

NA LAWA KOULA NI MOVALIVALIVA NEI BUBU:

TAURA VAKAMALUA: KEVAKA E KERE I LAVO MAI VAKATOTOLO E DUA NA NOMU I TOKANI SE LEWE NI VUVALE SE TUKUNA MAI NI SA VEISAUTAKA NA NONA NABA, MO KAKUA.

VAKADEITAKA: E DODONU MO QIRITA NA NONA NABA MAKAWA KO KILA TIKO, ROGOCA RAWA NA DOMONA KA VAKADEITAKA NA DINA.

MAROROYA NA I TUKUTUKU VUNI: QARAUNA NA KA O WASEA ENA MONALIVALIVA. KUA NI DAU TABAKA SE WASEA VAKAVEITALIA NA NOMU ITUKUTUKU, ME VAKA NA VANUA O TIKO KINA SE NA NOMU SIGA NI SUCU. ERA RAWA NI VAKAYAGATAKA NA DAUBUTAKO NA ITUKUTUKU OQORI ME RA LAWAKITAKI IKO KINA.

ENA MACAWA KA TARAVA, E RAICA TALE KINA O SEKA E DUA NA VANUA NI VAKATUBUILAVO TOTOLO KA RAWARAWA, KA MAKETETAKI TOKA ENA MONALIVALIVA.

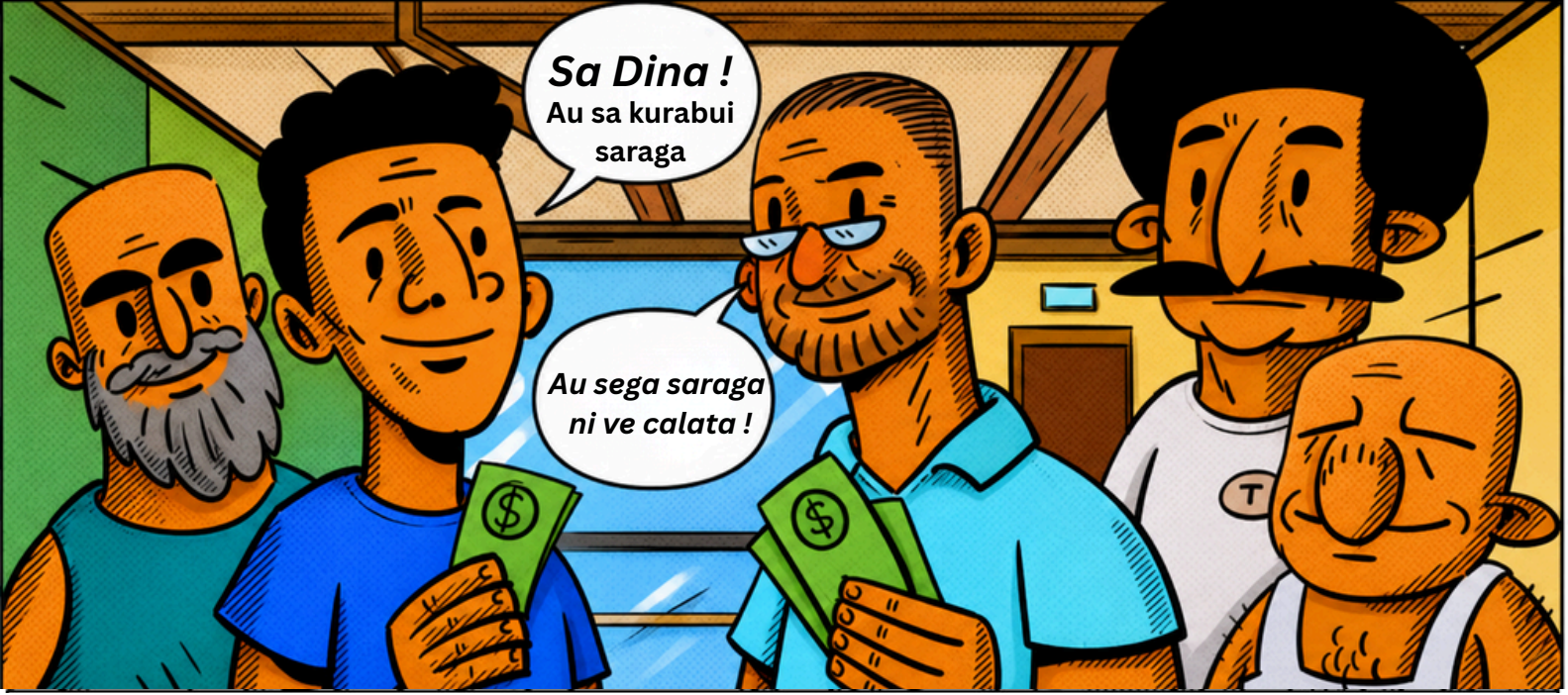

SA VIA CURU TALEGA KINA O SEKA NI RAICA NI SO NA LEWE NI KORO ERA SA VEITALANOATAKA TIKO. EDA RAWA NI RAICA EKE, NI RA CAKACAKA MAI NA DAUBUTAKO ENA MONALIVALIVA ENA NODRA NUITAKA NA VEIVAKABAUTI NI LEWE VUQA. ERA DAU VAKAYAGATAKA NA DAUBUTAKO NA MATAQALI ITUKUTUKU LASU KEI NA SO NAI YALAYALA VEIVAKURABUITAKI, ME RAWA NI KILAI KA RAIRAI DINA NA NODRA SIKIMU. ERA VINAKATA MO KURABUI KA VAKUSAKUSA TALEGA NI KO SA ROGOCA NODRA RAWA KA NA TANI, ME RAWARAWA NOMU SOLIA KINA NA NOMU ILAVO BERA NI KO QAI VAKATATARO SE VAKADEITAKA NA KENA DINA.

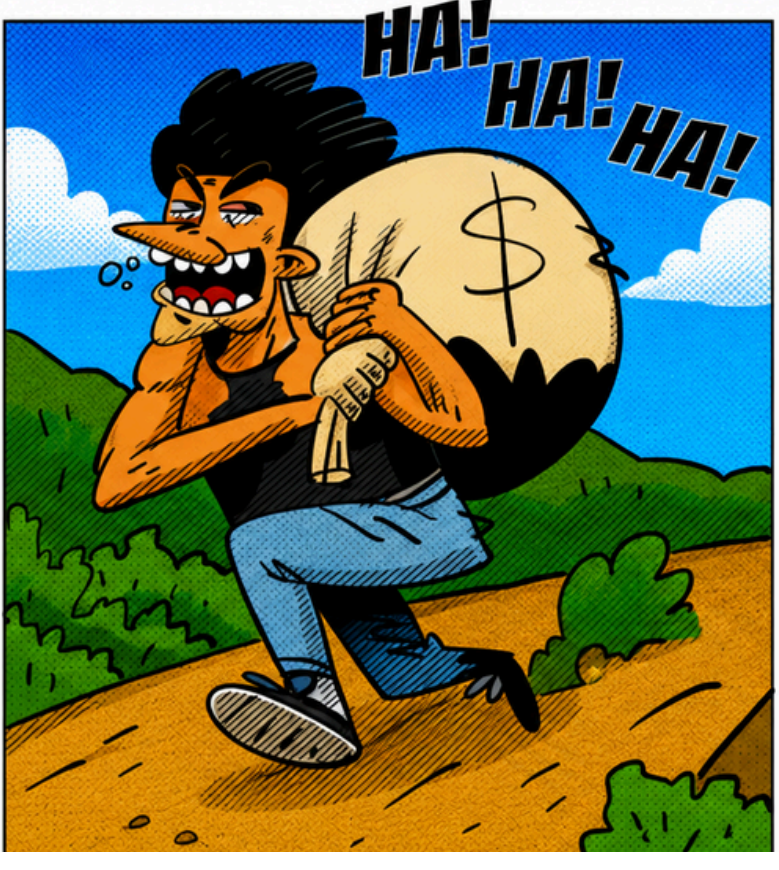

E NA GAUNA E DAU TAUYAVU VOU TIKO KINA NA SIKIMU NI VAKATUBUILAVO RAWARAWA, E SA DAU LAURAI NI VAKASUKAI LESU TIKO ESO NA ILAVO LALAI VEI IRA NA VAKAITAVI RAWA TOKA KINA. NI OTI GA VAKALAILAI E QAI DAU MAI YALI VAKASAURI KO KOYA NAI LIULIU NI QITO I LAVO OQO KEI NA NODRAI LAVO KECE ERA CURUMA NA SIKIMU OQO.

MO DAU NI VEITAQOMAKI ENA NOMUI TIKOTIKO!

E RAWA NI DUA GA VEI KEDA E COKO ENA DAI OQO MAI VEI IRA NA DAUBUTAKO. IA, EDA RAWA NI TAQOMAKA NA NODA KORO ENA TOLU NA LAWA KOULA OQO:

1. TAGUTUVA: KAKUA NI SOLIA E DUA NA ILAVO, SE NA NOMU NABA NI TALEVONI, SE NOMU ITUKUTUKU VUNI VUA E DUA E VAKATOTOLOTAKI IKO.

2. VAKADEITAKA: MO TAROGA I YALOMU, "E DINA BEKA NA ITUKUTUKU AU ROGOCA TIKO QO SE SA LASUTAKI?" ENA VINAKA SARA MO VEI TALANOATAKA VAKALEVU KEI IRA NA NOMU ICABA, LEWE NI VUVALE, SE NOMU ITOKANI VAKACACAKA.

3.TAQOMAKA: KEVAKA E DUA NA KA E SEGA NI DODONU, SE RAIRAI DINA SARA, MO VAKAKUA KINA, BOKOCA, KA RIPOTETAKA.

E SEGA NI NOMUI TAVI NA VALUTI IRA TAUDUA NA KEREI LAVO VAKALAWAKI TIKO OQO E NA MONALIVALIVA (SCAMMERS) !

KAKUA NI KO MADUA SE KO GALU KEVAKA O IKO SE DUA NA LEWE NI NOMU KORO E SA CORITI, SE LUSI NA NONA ILAVO, SE KO RAICA BEKA E DUA NA ITUKUTUKU VEIVAKACALAI. NA NOMU DOUDOU MO CAVUTA NA KA DINA, ENA TAQOMAKI IRA TALEGA NA TANI!

TUKUTUKUTAKA VAKATOTOLO SARA KI NA TABANA E TAQOMAKI KEDA NA LEWE NI VANUA: NA MATABOSE NI DAUVOLIVOLI E VITI (CONSUMER COUNCIL OF FIJI)!

Fijian Book of Scams has been developed as part of National Scams Awareness Week 2026, an initiative led by the Consumer Council of Fiji under the National Anti-Scams Taskforce.

This publication has been made possible through the support of the Pacific Digital Economy Programme, jointly implemented by United Nations Development Programme (UNDP) and United Nations Capital Development Fund (UNCDF), with support from the Governments of Australia, New Zealand and the European Union.

The Council acknowledges the valuable contributions of government agencies, financial institutions, telecommunications providers, and members of the National Anti-Scams Taskforce who continue to work together to strengthen consumer awareness and build a safer digital future for Fiji.

Together, we can build a national defense against digital fraud.

Ministry of Commerce and Business Development

EUROPEAN UNION

Fiji–Australia Vuvale

CONSUMER COUNCIL OF FIJI

UNITED NATIONS PACIFIC

NEW ZEALAND FOREIGN AFFAIRS & TRADE Manatū Aorere